

Petr Komers, *Oralita jako zdroj inspirace pro frankofonní literaturu černé Afriky a Antil*, Praha, FF UK 2007, 274 s. (a 13 s. nečíslovaných – bibliografie, shrnutí)

Práce Petra Komerse je záslužná svým zaměřením, neboť vnáší do české romanistiky méně probádanou problematiku, rozšiřuje obzor, zaměřuje pozornost k oblasti, jež dosud zůstává mimo hlavní proud zájmu. Svou prací doktorand prokázal solidní znalosti a výtečnou orientaci ve frankofonních literaturách Afriky a karibské oblasti, zpracoval ze svého pohledu průnik orality do psané literatury a svůj náhled ilustroval rozborem dvou významných děl - *Slunce nezávislosti* Ahmadoua Kouroumy a *Soliba ohromného* Patricka Chamoiseaua. Členění disertační práce má jasnou koncepci, kterou autor objasnil v úvodu: literárněhistorický exkurz v první části shrnuje vývoj afrických a antilských literatur a ukazuje jednak jejich společné prvky, jednak zdůrazňuje stoupající důležitost orální kultury v psané literatuře. Druhá část navazuje pojednáním o specifčnosti orality a orální kultury v afrických a antilských kulturách, a to jednak z jazykového, jednak literárního hlediska (žánry). Třetí část se zabývá průnikem orality do psaného literárního textu a jejím vlivem na literární výraz. Tyto tři části spojují pohled literárně historický s poetikou a tvoří tak teoretické východisko k analýze zmíněných dvou románů. Zalíbení, které v nich doktorand bezpochyby našel, se projevuje v kvalitě analýzy. Závěrečná část je – navzdory výtkám, které uvedu – nejzdařilejší.

Mé výtky – a to k celé práci - se týkají uchopení tématu, kvality kritické reflexe a kvality vyjadřování z hlediska terminologického i jazykového. Neznamená to, že bych autoru disertační práce chtěl upírat právo na jeho pohled a popírat jeho názory. Spíš bych chtěl jeho vidění rozšířit a poukázat na klec, kterou si někdy naše myšlení vytváří a která mu nedovolí překonat meze vlastních myšlenkových schémat.

Uchopení tématu

Mohlo by se zdát, že nejméně výtek je možno vznést k první, literárněhistorické části, neboť obsahuje poučený přehled o literárním vývoji afrických a karibských frankofonních literatur. Nicméně faktografický výčet, ač zajímavý a přínosný, nedokáže formulovat některé otázky, které by se ukázaly nosné pro další části práce. Přitom byly tyto otázky nasnadě, autor se k nim často blíží, avšak nepoložil si je. Ve své práci se zmiňuje o Frantzi Fanonovi, Albertu Memmim. Právě oni by ho svými myšlenkami o postkoloniální situaci a dekolonizačním procesu mohli dovést k problematice vztahu mezi centrem a periferií, k procesům periferizace a deperiferizace. Z tohoto úhlu je totiž možno jinak a patrně výtěžněji odpovědět na otázky, proč mají africká a antilská frankofonie společná východiska a společné znaky, co je spojuje a proč se později oddalují. Rekapitulujme některá fakta z hlediska vztahu mezi centrem a periferií a vzhledem k legitimizaci černošské jinakosti. Naznačme cestu. Aby tato literatura byla uznána, musí se prosadit v kulturním centru. A to musí být svým předchozím vývojem připraveno ji přijmout. Činí tak jen v té míře a tím způsobem, jak je schopno, a tehdy, kdy je toho schopno. Koncentrace koloniálních (domorodých) elit v Paříži je jen jeden aspekt. Avšak bez kultury „bílých“ elit (Breton, Sartre) není rezonance „černé literatury“ možná. Např. bez avantgard a jejich rozbíječství racionality nelze vysvětlit přijetí černošské obraznosti apod. Je rovněž třeba vzít v úvahu, že oralita – a to právě v onom období – nebyla zcela cizí ani „bílé“ kultuře: viz Prévert, Queneau. Receptivita dominantního centra a poměr sil mezi centrem a periferií mohou případně vysvětlit prioritu poezie v prosazování „négritude“ a možná též souvislost mezi „rasovou“ či etnickou koncepcí a poezií. Stojí za povšimnutí, že próza se ujímá vůdčí úlohy až v okamžiku deperiferizace (dekolonizace), kdy identitárním znakem přestává být etnicita a hlavním znakem identity se stává jazyk, jazyková jinakost. A v tomto případě oralita, ústní slovesnost. Deperiferizace také vysvětluje následné rozpadání frankofonního prostoru, stejně tak jako nedokončená deperiferizace, a tedy nedotvoření kulturní autonomie na jednotlivých

územích, se ukazuje jako determinující faktor pro onu přítomnost kulturní jinakosti a orality v literárně sofistikovaném, písemném projevu Kouroumově či Chamoiseauvě. Vždyť pro které publikum píše především oba autoři, kde je především uznána jejich velikost, kde jsou jim udělovány literární ceny, odkud se šíří jejich sláva? O tom, že se jedná o proces dynamický (a často nikoli nezvratný) může svědčit analogie s quebeckou literaturou, kde afirmace identitární jinakosti v letech 1960-1980 rovněž vedla ke zdůraznění orality a orální tradice v literárním projevu (není tedy pravda, co doktorand tvrdí na s. 3 o neexistenci orální kultury v Quebecu). Jakmile Quebec nabyl sebevědomí, odpoutal se od pařížského centra, přestává být oralita literárně zajímavá. Situace jiných frankofonních literatur je ovšem rozdílná a to je i případ obou autorů.

Závěr práce prozrazuje, že se autor nevymanil z eurocentrického pohledu, neboť zahrnuje literatury frankofonních zemí „*do sumy francouzské literatury*“ (s. 266), přiznává jim zde „*důstojnou pozici*“ potvrzenou výčtem literárních cen a prestižních vydavatelů. Tento autorův eurocentrismus patrně odráží vliv výchozích teoretických opor práce. Pohled „odjinud“ a z jiného, „nehexagonálního“ úhlu by nabídla například nová práce Józefa Kwaterka *Dialogi z Ameriką. O frankofońskej literaturze w Québeku i na Karaibach* (Kraków, Universitas 2003) a řada nefrancouzských (Peter Klaus, Ursula Mathis), kanadských, amerických či brazilských literárních vědců (Jacques Pelletier, Patrick Imbert, Robert Schwartzwald, Lisa Gauvin, Zilá Bernd), kteří se zabývají „americkou situací“. Autory zkoumající frankofonní Afriku bohužel neznám, jak by bylo třeba.

Jiný pohled by patrně umožnil uchopit onen literárněhistorický výčet z jistého nadhledu, otevřel by cestu k jiné metodologii a pomohl by zřejmě i jinak nasměrovat další části práce.

Domnívám se totiž, že Petr Komers ne zcela náležitě pojal ústřední problém své práce. Průnik orality do psané literatury se netýká jen mluveného projevu. On ostatně dobře ví, že je to záležitost vztahu jednak mezi mluveným a psaným, ale také mezi ústní slovesností a psanou slovesností a uvnitř mluveného projevu mezi „neliterární“ komunikací a slovem, které je součástí ústní slovesnosti. Jenže tyto různé polohy náležitě nerozlišuje, proto dochází ke konfuzím a nepatřičným zjednodušením. Je to patrné např. na s. 77, kde se píše o magickém rozměru mluveného slova. Nerozlišuje se přitom mezi užitím „banálním“, profánním, běžně komunikativním a užitím ritualizovaným, posvátným, od něhož se odvíjí literatura – ústní slovesnost. Zde má patrně počátek ona simplifikující a zavádějící představa, která staví do takřka nesmiřitelného protikladu slovo mluvené, spontánní, svobodné, nespoutané, přirozené, živé, plné fantazie, magie, emoce, spojené s přirozeným životem venkovské komunity (shrnuji Komersovy přívlastky opakující se několikrát v práci) a na druhé straně racionální, *v podstatě individualní* (s. 98), logikou spoutanou, mrtvou literu, umělý výtvar dusící rozlet, vhodný tak do „*nepřirozeného, umělého prostředí velkoměst*“ (s. 96; opět to je, krom citátů, souhrn autorových rekurentních výrazů). Nejde jen o zjednodušující naivitu, ale o zploštění vztahu mezi mluveným a psaným. A toto zploštění pohledu se vine prací jako ideologická červená nit. Můžeme jako základní námitku uvést, že i písmo má své aitiologické mýty, že i v písmu se odlišuje úzus profánní od posvátného.

Nevidění širších souvislostí a analogií vytváří nepřekonatelný a zcela umělý příkop mezi mluveným a psaným. Proto se hovoří o „*přirozeně magické moci*“ paměti v ústní tradici v protikladu k „*paměti mrtvé*“ (s. 86-87) – ve jménu jaké koncepce „přirozenosti“? To, že jsou obě paměti odlišné, to lze konstatovat a prokázat. Ale je psaná paměť nepřirozená? Četba některých prací zabývajících se středověkem a renesancí (např. Georges Duby - Robert Mandrou, *Histoire de la civilisation française*, Paris, A. Colin 1958) ukazuje, že ona skoková vize přechodu z orální do psané kultury (s. 91) je spíše McLuhanova nadsázka a neodpovídá celé řadě intermediálních forem, neboť abstraktní paměť v současné podobě se rozšířila až po zavedení povinné školní docházky v 19. století (viz např. práce Theodora Zeldina *Histoire des*

passions françaises aj.). Navíc to není proces fatální a nezvratný. Dokazuje to sám autor v závěru práce (s. 267-268) poukazem na nástup elektronické komunikace: ta nevede k dalšímu „zabstraktnění“ v komunikaci a paměti, ale spíš předznamenává návrat ke konkrétnímu obrazu a mluvenému slovu. Jenže autor se rozhodl na situaci nahlížet černo-bíle. Proto konstatuje, že „rozdíly mezi orální komunikací a komunikací psaným slovem jsou zdánlivě nepřeklenutelné“ (s. 173). Jen slovo *zdánlivě* chrání práci, aby se nezměnila v aporii. Chybné uvažování se projevuje v závěru 2. kapitoly: „*Samotný [orální] kód je jiný [než psaný], a jako takový sám vytváří jiné komunikační vztahy a následně i jiné vnímání světa [...].*“ (s. 127). Nehledě na to, že tvrzení obrací příčinu a následek (komunikace a komunikační situace je primární pro výběr kódu), je zde zdůrazněna radikální jinakost zabraňující vidění souvislostí mezi mluveným a psaným. Kód přece není jiný – jsme stále v lidské řeči, mezilidské komunikaci – jen tato komunikace probíhá odlišně a tomu se kód přizpůsobuje, diferencuje se, váže se k jiným kódům provázejícím komunikaci jazykovou. Není pravda, že psané slovo je „*okleštěno, vnímáno izolovaně jen v kontextu textu samého*“ (s. 127). Co kontakt s knihou, ilustrací, obrazem? Co intertextualita, kulturní paměť a slova evokující jiná slova? Není pravda, že „*jazyk v orálních společnostech vyniká sklonem k větší obraznosti, o čemž svědčí nesmírné bohatství přísloví, hádanek a symbolických postav*“ (s. 127). Pomiňme hyperboličnost *nesmírnosti* a vezměme v úvahu obrazotvornost „umělé“ poezie a poměříme ji imaginárně s „*bezuzdnou slovní svobodou*“ antilských vypravěčů (s. 127). Mělo by nás napadnout, že tu je protimluv mezi kódem a onou *bezuzdnou svobodou* (několikrát zdůrazňovanou v průběhu práce). Nejednodušený pohled by nám dovolil konstatovat, že ústní literatura má také svůj řád, svůj rituál, své povinné stereotypy, totiž že jako vše „posvátné“ a postavené proti „profánnímu“, je vystavěna na příkazech a zákazech, pravidlech. Autor o formulcích a rituálech píše, uvádí je, lze je vyčíst v citacích, avšak tento aspekt „nevidí“, možná jen proto, aby psané slovo zůstalo v jeho očích mrtvým vězením rozumu a mluvený projev radostnou, bezuzdnou, přirozenou volností.

Lze nabídnout jiný přístup, totiž vztah dvou kódů – kódu mluvené řeči a orální literatury (bez zplošťujících přívlastků) a kódu psané literatury. Jde tedy o vyjádření a integraci ústní podoby umění do písemné podoby (Co jiného je Soliboova performance než umění?). Jejich hlavní odlišnost vyplývá nikoli z kódu, nýbrž z komunikativní situace. I zde se autor téměř dotýká dle mého názoru správného řešení problému, přesto se s ním mýjí. Lze to vyčíst z úvodních stran (s. 129-134) 3. kapitoly „Oralita jako literární inspirace“. Příslušný titulek podkapitoly „Téma a kompozice“ (III.1) je zavádějící, neodpovídá obsahu. Výklad se totiž od počátku soustřeďuje na vypravěče, a to oprávněně a náležitě: o kompozici a tématu je zde řeč až ve druhé linii, odvozeně. Zcela na místě je zde citován příklad výchozí narativní situace, kterou García Márquez našel pro román *Sto roků samoty* (s. 130-131). Průnik orality do románu je tedy možný jen za předpokladu náležité narativní perspektivy – tedy buď náležité volby autorského vypravěče, nebo vyprávěcích postav. Důležitá je ale také sama narativní situace a navozený komunikační rámec. Téma, volba dalších postav, kompozice, jazyk, lexikální a idiomatické výpůjčky, syntax atd. – to přichází až v dalším sledu. Konstrukci orálního komunikačního rámce uvnitř psaného textu pak Petr Komers analyzuje v další části pojednání (od s. 152), ovšem neústrojně, neboť je oddělena část o vypravěči (viz nepatříčně nazvanou podkapitolu III.1) od „Konversačních obrátů“ (závěr pododdílu III.3), po kterých teprve následují v dalším pododdílu 4 „Oslovení imaginárního posluchače“, „Formulace odvolávající se na doprovodná gesta“ atd. Autor tedy ví o složkách účastnících se narativní inscenace orálního komunikačního rámce, avšak nedokáže včlenit *membra disiecta* v jedno tělo.

Správná volba výchozího bodu analýzy by totiž umožnila příhodnější – domnívám se – uspořádání argumentů. Umožnila by možná také postihnout a lépe vysvětlit některé aspekty Chamoiseauva *Soliba*. Autor charakterizuje tento román jako vyprávění ohraničené v úvodu psaným textem (policejním protokolem) a uzavřený marným pokusem zachytit Solibovu orální performanci. Jistě to je správný náhled. Nabízím ale k úvaze, že ústředním tématem románu není

ani tak marná snaha o zachycení nezachytitelného, jako spíše úsilí, stejně marné, o rekonstrukci právě komunikativního rámce orální umělecké performance. Možná by tento posun hlediska dovolil román uvést do jiných souvislostí. Pak by tu byla i odpověď na otázku, *kdo je Solibo?* Umělec živého slova.

Ještě poznámka ke srovnání Chamoiseaua s Rabelaisem a ke karnevalovosti (od s. 241). Bylo by případnější, kdyby se neomezovalo na povrch (oralita, nespoutanost projevu, mísení jazykových kódů, veselí, výsměch) a zaměřilo se například na podobnosti a rozdíly v noetickém postoji. Chamoiseau k tomu vybízí, autor práce ho cituje: „[...] *více porozumět literární znalosti nás samých*“ (s. 259). Doporučuji odpoutat se od Bachtina a porovnat citát s některými pasážemi Rabalaisova románu, jako je ta o „zamrzlých slovech“, o hlavě Orfeově a poezii, či s úvodem ke *Třetí knize*, kde se píše o Diogenovi a jeho sudu. I Chamoiseau míří za jazyk, za literaturu a na druhé straně Rabelais není barvotiskový renesanční optimista a rozpustilec, jak se traduje.

Terminologie a způsob uvažování

O zplošťujícím pohledu na rozdíly mezi ústní slovesností (a komunikací) a literární a psanou komunikací bylo již pojednáno. Naivní idealizace („*orální vypravěčství je výrazem slovní nevázanosti, svobody*“, s. 243) a zjednodušení pohledu na psanou literaturu („*od psaných textů se očekává pravdivost objektivního charakteru, jsou totiž zbavena veškeré autenticity*“, s. 162.) vytvářejí noetickou bariéru, jejíž neexistence, jak jsem se pokusil ukázat, by usnadnila traktování orality v psané literatuře. Nejedná se přesto o úplné nepravdy, neboť vycházejí ze správných dílčích postřehů. Chybí spíš dotažení reflexe, nezůstat na povrchu.

S nedotažeností reflexe mohou souviset dílčí myšlenkové zkratky, terminologické nejasnosti. Proberu některé z nich postupně.

s. 30 a 65 – slovem *sujet* je označen námět; v českém kontextu není jasné, zda se jedná o syžet (v protikladu k fabuli).

s. 83: pravidlo vykání je považováno za projev tabu.

s.:90: *Mýty a pohádky předávané ústní cestou, jimž se musí věřit ne proto, že byly pravdivé, ale právě proto, že jsou magické.* – Mýtus ani pohádka nemusejí vůbec být magické, tedy působit kouzelně. Většinou ani magické nejsou. Myslí-li autor, že jsou „působivé“, pak ano. Ale působivost není magie. Ani sakrálnost není magie. Podobně je tomu se „*skutečně magickým rozměrem slova*“ – takový magický rozměr má jen slovo magické formule. Slovo má jistě moc evokace, může stimulovat představivost, ale ani představivost není magie. Atd.

s. 93: *Symbolický (obrazný) jazyk* – podkapitola pojednává o obrazném pojmenování a obraz není totéž, co symbol.

s. 105: uvádějí se názvy antilských vypravěčů: neskrývá tato terminologie kategorizaci, tedy typologii vypravěčů?

s. 126: řeč je o veršovaných afrických eposech a tento fakt není využit polemicky proti názoru Finneganové, že africké hrdinské eposy nevykazují formální znaky poezie; rozpor není vysvětlen.

s. 114, 128: k označení afrických chvalozpěvů je užito termínu *paján* a *óda* – to je hrubě nemístné (v odborném textu), neboť to jsou žánry zcela přesně definované a kulturně a historicky určené.

s. 121-122: citovaný příběh o pavoukovi je uváděn jako příklad „příběhů o zvířatech“ a je navozena paralela s evropskými bajkami, ač je nasnadě, jak se uvádí na s. 124, že se jedná o mýty (nemám zkušenost s africkou literaturou; zato mohu potvrdit podobnost tohoto příběhu s indiánskými mýty).

s. 127: otroci na třtinových plantážích tvořili „*jakousi subkulturu*“ – co tedy byla jejich kultura?

s. 144: tvorba neologismů je zdůvodněna tím, že „*obyvatelé Antil či Afriky neovládají francouzštinu tak dokonale jako Francouzi nebo ji nepoužívají tak často, a proto si v komunikaci pomáhají příležitostnými novotvarami*“ – myslím, že lingvisté by patrně nesouhlasili z tímto

eurocentristickým pohledem; možná by hovořili o jazykových interferencích (substrát, adstrát, superstrát, atd.), o diferenciaci mezi centrem a periferií, o jazykové inovaci, o tlaku systému a analogii (příklad „nepatřičné“ adverbializace příponou „-ment“, na téže straně, je toho důkazem).

s. 145: *icitte* – není to neologismus „*bez opory v gramatice*“, nýbrž francouzský dialektální výraz (atlantické pobřeží), který kolonisté přenesli do Kanady a na Antily.

s. 147: neologismy jsou hravé a obrazné a jsou „*úrok z normálního, realistického vyjádření věci realistickým (tj. jazykově normovaným) způsobem*“ – patrně by bylo třeba vyjasnit souvislost mezi realistickým a jazykově normovaným způsobem vyjádření. Nabízím k diskusi: *La courbe de tes yeux fait le tour de mon coeur* – věta dle normy, co je v ní realistické? A na druhé straně dětský neologismus *žehla* (místo žehlička) – výraz nechoty (a tedy svobody) mluvit ve zdobnělinách. Co je zde obrazné?

s. 152: příklady kalků nejsou žádné kalky, ale je to příznakové užití gramaticky náležitých tvarů.

s. 152: *evokovat mluvený, či přímo vypravěčský styl* – jaký je rozdíl mezi mluveným stylem a vypravěčským stylem?

s. 165: „*mýty situují své příběhy kamsi mimo náš pozemský prostor a čas*“ – ano, to je však pravda jen částečná, neboť aby mýtus „platil“ a měl mytický význam musí se odehrávat *illo tempore*, ale zároveň *hic et nunc*; musí být vztažen k „současnosti“; výraz „*mlhavé mytické časy*“ proto nevyhovuje, zato „*čas mýtu*“ ano; z výše uvedeného důvodu – vztah k *hic et nunc* - proto ani čtenář nemůže být překvapen zjevením „*démonické kreatury*“ (na téže straně).

s. 166-167: chybí odlišení fantastického světa, fantastična, zázračna (o které se tu jedná).

s. 168-172: za znak orality je považováno obrazné vyjadřování (metafora, metonymie, synekdocha) - přitom otázka musí znít, v čem se orální metafora (metonymie...) liší od psané, neboť v psané literatuře je obrazné vyjadřování běžné.

s. 175: „*díla, která se už ve frankofonní literatuře stala skutečnou klasikou*“ – existuje *neskutečná* klasika? a v jakém smyslu je slova klasika užito?

s. 190: jako autorův monolog je označeno to, co je evidentně polopřímá řeč (první dvě ukázky na s. 190).

s. 191: „*opakované anafory*“ (pleonasmus) – citovaný příklad ukazuje na polysyndeton.

s. 209-210: hovoří se o magickém realismu o mytologické atmosféře, ale je tu jen naznačena tematologická analýza, aniž by byla rozvedena a prohloubena. Uvedeným konstatacím chybí důkazní řízení.

s. 254: „*souvenance*“ - není neologismus, existuje v lexiku od 13. století.

Jazyk

V úvodu Petr Komers upozorňuje, že se odchýlí od „*současných (neustálených) pravopisných doporučení*“ protože neodpovídají jeho „*konservativnímu jazykovému založení*“. (Nemám po ruce *Pravidla českého pravopisu* z r. 1983, na která se odvolává, mám jen ta z roku 1958 a 1989 a pak *Českou mluvnici* z roku 1963.) Nezaráží mě deklarované konzervativní založení. Vadí mi nedůslednost a rozkolísanost takového konzervativismu. Při pravopisu *televise* a užívání vztažného zájmena *již* (kteří, kterou) bych očekával, že bude respektován rozdíl mezi tvary zájmen *on* a *ono* v genitivu a akuzativu. Jenže všude narazíme na původně hovorové a dnes povolené *něj* (*bez něj* apod.). Ba očekával bych, že by se mohlo v mužském rodě rozlišovat mezi původně životným tvarem genitivu-akuzativu *ho, jeho* a neživotným akuzativem *jej*. Ani zde není důslednost. Z negramatických obrátů jistě upoutá opakované užívání adjektiva místo substantiva označujícího národnost: *Beninský Olymp B.-Quénum* (s. 32), *konžský Théophile Olenga* (s. 35) atd. Znamenalo by to, že vedle martinického Chamoiseaua je ještě kanadský Chamoiseau, německý Chamoiseau apod.

Diskrepance mezi deklarovaným konservativismem a skutečným územ je zdůrazněna slovníkem pokleslým, který se blíží „novinařině“ a hovorovosti: *možná nasadil laťku příliš vysoko* (s. 20), *přišel se svazkem šesti povídek; začal s básničkami; to jej řadí někam mezi Kouroumu a Betiho* (s. 35); *přímo kultovním autorem je* (s. 36); *má na svém kontě už desítku románů* (s. 37); *staří známí; solidní prozaici; zazářil* (s. 40); *musel několikrát utéci do Paříže, kde zemřel. Mezitím stihl vydat hned tři romány; stala se kněžkou náboženství* (s. 44); *vrátil se na Haiti – stihl to akorát před svou smrtí* (s. 46); *kteřá (tj. revue) mu přišla příliš umírněná* (s. 50); *jediná šance, jak dát najevo nesouhlas* (s. 56); *mazat med kolem huby, otravní vyžírkové* (s. 109; označení griotů), *mustr* (s. 113), *díky odpovědem* (s. 120) atd.

A pak jsou tu klišé – jakési jazykové tiky. Nápadný je rekurentní výraz *de facto*, který by bylo možno většinou vypustit. Ovšem nejokatější je svou nelogičností užívání výrazu *v podstatě*. Výraz se vztahuje k esencialistickému rozlišování mezi podstatou a jevem (zdaním), mezi esencí a existencí. Jak do této filozofické koncepce zapadají věty: *živí ho v podstatě jeho žena* (s. 33), *psát v podstatě poesii* (s. 61), *Martinik v podstatě sousedí se Svatou Lucií* (s. 71) aj.? Takových iritujících, neboť myšlenkově prázdných *podstat* je možná na dvě desítky.

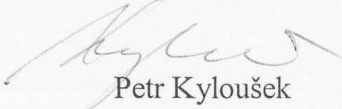
Závěr

Jsem si vědom, že mé sáhodlouhé výtky působí nepříjemně a že vytvářejí nevyvážený dojem, jako by vady převyšovaly klady. Délka a četnost výtek je do jisté míry výrazem zklamané naděje. Mohl jsem mít v rukou vynikající práci. Četl jsem práci jen dobrou. A mé výtky by chtěly být příspěvkem ke kvalitě – k lepšímu uchopení traktované problematiky, k náročnější reflexi, k pečlivějšímu, nelacinému výrazu.

Uvedená bibliografie svědčí o šíři autorova záběru, ukazuje také, že se danou problematikou zabývá systematicky, neboť z jeho pera vzešlo vícero článků. Práce sama dosvědčuje odbornou způsobilost, jak v sumě poznatků, tak ve schopnosti analýzy.

Proto doporučuji, aby se doktorská práce Petra Komerse stala předmětem obhajoby.

V Brně 25. března 2007

Petr Kyloušek